

ОСТРОЗЬКА СЛОВ'ЯНО-ГРЕКО-ЛАТИНЬСЬКА АКАДЕМІЯ —

*визначний культурно-освітній осередок України
останньої чверті XVI — першої пол. XVII століть*

Ярослава Бондарчук

канд. мистецтвознавства,
керівник Центру вивчення
спадщини Острозької академії
(1576 — 1636)

НУ "Острозька академія"

Іван Федорович (Федоров), розвивалась світська та релігійна (зокрема, полемічна) література, мистецтво, музика, архітектура.

Як визнає історіографія, слов'яно-греко-латинська академія, заснована в 1576 р. визначним політичним, державним та культурним діячем України — князем **К.-В. Острозьким**, утворилася внаслідок складної культурно-освітньої ситуації, що склалася в Україні в останній чверті XVI ст. Особливо гостро відчувалася відсутність вищого рівня освіти, а водночас католицьке та реформаційне шкільництво переживало свій розквіт. У другій половині XVI ст. в Західній Європі діяло 55 університетів. Не дивно, що більшість православних магнатів посилали своїх дітей вчитися за кордон до протестантів та єзуїтів. Але під їх впливом юнаки часто втрачали свою віру, як це сталося, наприклад, із старшим сином

Острозького — Янушем. У нелегкі часи, коли українській культурі загрожувала небезпека розчинитися в більш розвинутій культурі Західної Європи, проблема виховання інтелектуальної еліти нації була надзвичайно актуальною. Академія була покликана протидіяти впливу на молодь польських католицько-єзуїтських навчальних закладів та виховувати патріотів українського народу. Але Острозька академія — це дітище не тільки ситуації, що склалася в Україні після 1569 року, але й загальноєвропейської ситуації, що створилася після перемоги над турками в битві під Лепанто 1581 року, коли перед християнськими країнами постала гостра необхідність об'єднання в боротьбі з Османською Портою. Прагнення до єднання християнських культур визначило характер діяльності академії. Як зазначає доктор історичних наук Я. Д. Ісаєвич: "Назва "слов'яно-греко-латинська" відображала не так мови викладання, як загальний культурний напрям, прагнення до синтезу "слов'янської (кирило-мефодіївської і специфічно української) спадщини зі спадщиною візантійської та пост-візантійської культури і зі здобутками культури "латинського" католицько-протестантського світу" [1]. Характерні для всієї вітчизняної культури XVI—XVII ст. грекофільська та латинофільська орієнтації перебували в Острозькій академії в нерозривній єдності [2]. Це був перший навчальний заклад Європи, де на інституційному рівні забезпечувалося синтезування східної православної та католицької західноєвропейської духовності.

Острозька академія та Острозька друкарня почали організовуватися одночасно, як єдиний культурний комплекс. У 1576 р. до Острога з Кам'янця-Подільського приїхав **Герасим Данилович Смотрицький** — в подальшому перший ректор Острозької академії. Тоді ж, наприкінці 1576 — на початку 1577 р. в зв'язку з організацією тут вищої школи та зосередженням у ній наукових сил до Острога прибув **Іван Федоров**. "Читанка" і

Національний університет "Острозька академія"

"Буквар" Івана Федорова, що вийшли з стін Острозької академії 18 червня 1578 р., стали головним чинником визначення часу її відкриття. На думку Я. Д. Ісаєвича, на середину 1578 р. вже було налагоджено діяльність академії та друкарні (побудовано приміщення, залучено кадри викладачів, літераторів, видавців). Отже, виходячи з того, що на виконання такого обсягу робіт потрібно було рік—півтора, можна віднести заснування обох інституцій "вже на 1576 — 1577рр." [3].

У XVI—XVII ст. вища школа могла поєднувати в собі різні ступені навчання. У Острозькій академії навчання починалося з початкової освіти. Про це свідчить видання "для наученія детскаго" "Читанки" та "Букваря" 1578 р. Отже, освіта починалася з елементарного оволодіння грамотою — паралельного вивчення слов'янських та грецьких літер, слів та молитов, які були надруковані в "Читанці" церковнослов'янською та грецькою мовами.

Згодом вченими Острозької академії був підготовлений і виданий у Вільно в 1586 р. перший у нашій країні підручник церковнослов'янської мови "Грамматика словенска языка з газофилакїи (скарбниці) славного града Острога...". Грецьку мову учні Острозької академії опанували настільки добре, що перекладали з неї досить складні тексти на церковнослов'янську і українську мови. Вивчалася також латинська мова, яка відкривала шлях для подальшої освіти та оволодіння всією західноєвропейською освіченістю та культурою тих часів. Про високий рівень володіння учнями академії латинською мовою свідчить те, що

багато з них (М. Смотрицький, Ю. Пузина та ін.) продовжували навчання в єзуїтських колегіумах і західноєвропейських університетах (Віттенбергському, Лейпцігському, Падуанському, Афанасіївській колегії і Римі), де знання латини було необхідним. Своєрідною пам'яткою культивування в Острозі латинської мови може бути рукописний вірш-панегірик засновнику академії Костянтину-Василю Острозькому, написаний на форзаці греко-латинського словника Калепіна (Базель, 1562р.), що походить з бібліотеки академії і зберігається нині у Острозькому музеї. Вивчалася також польська мова, яка була на той час державною в Україні. У деяких джерелах є згадки, що у вищих класах академії, принаймні у період її розквіту, вивчалася також давньо-

єврейська мова. Знання трьох сакральних мов (давньогрецької, давньоєврейської та латинської) вважалося ознакою вищої освіти у гуманістів доби Відродження. У молодших класах Острозької вищої школи вивчалась також арифметика у межах чотирьох дій і операцій з "друблями" (дробами). Донині зберігся збірник вправ і текстових задач з математики 1609 р. У XVI ст. було вироблено особливий чіткий і гарний тип "острозького письма".

У середніх класах Острозької академії вивчалися так звані "7 вільних наук", які складали середню освіту того часу. Це предмети тривіуму (граматика, риторика, діалектика) і квадрівіуму (геометрія, арифметика, астрономія і музика). Доказом вивчення діалектики в Острозькій академії є те, що до вищезгаданої "Грамматики словенска языка...", підготовленої острозькими

**Рукописне Євангеліє початку XVII-го століття.
Збірка стародруків і рукописів Острозької академії**

книжниками і виданої в 1586 р. у Вільно, було включено слов'янський переклад частини "Діалектики" Й. Спангенберга, де викладено ряд положень формальної логіки. Отже, в Острозі був створений перший на Русі друкований підручник не тільки граматики, а й логіки. Про діяльність в Острозькій школі "славного астронома та математика" Яна Лятоса згадується у "Палінодії" Захарія Копистенського 1621—22 рр. "7 вільних наук" завершували тодішню середню освіту і відкривали вищу. Вони ж вивчалися на підготовчих факультетах західно-європейських університетів.

Питання, чи була Острозька школа кінця XVI—початку XVII ст. дійсно першою вищою школою на Русі, зводиться до того, чи вивчалися тут вищі науки того часу — філософія та богослов'я.

Звернемося до джерел.

У "Палінодії" Захарія Копистенського 1621—22 рр. говориться про викладачів філософії та богослов'я в Острозькій школі. А учень академії Мелетій Смотрицький в своєму "Параінезисі" (1629) пише про відомих богословів — Стефана Зизанія, Христофора Філалета, Ортолога і Клірика Острозьких, що ці "чотири нових богослови були для руських нібито якимись божественними оракулами" [4]. Всі ці найавторитетніші богослови XVII ст., крім Стефана Зизанія, були діячами Острозької академії, причому Клірик Острозький, ще будучи "учнем Академії Острозької", написав свої найвидатніші богословські твори "Отпись на листь...Ипатія Володимирскаго і Берестейскаго епископа..." ("писан у Острогу в школе кгрецкой Острожской") (1598) та відповідь "На другий лист Ипатія епископа до... княжати Константина..." (1599). Очевидно, що учні Острозької академії не могли б написати найвидатніші богословські твори свого часу, не вивчаючи богослов'я.

Отже, у Острозькій школі кінця XVI — початку XVII ст. вивчався повний курс тодішньої вищої школи і вона по праву називалася "Острозькою академією", будучи вищим навчальним закладом не тільки за своєю назвою, але і за програмою навчання.

З Острозькою академією пов'язані імена цілої плеяди визначних ідеологів, культурних і політичних діячів України кінця XVI — початку XVII ст. Першим ректором академії став Герасим Данилович Смотрицький — визначний письменник-полеміст, родоначальник полемічної літератури та геральдичної поезії, керівник науково-літературного гуртка острозьких книжників, які підготували до друку досконалі з філологічної точки зору тексти Острозької Біблії [5].

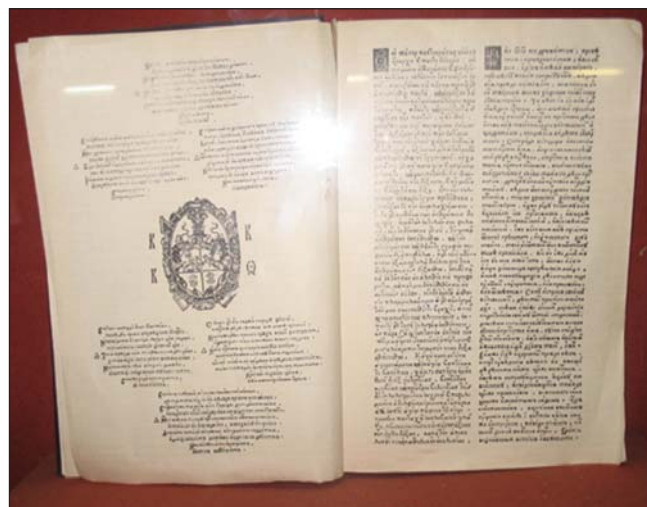
Після смерті Герасима Смотрицького, у 1594—1598 академію очолював випускник Падуанського університету, протосинкел Александрійського патріарха в Україні Кирило Лукаріс (1572—1638). За його ректорства академія досягла найбільшого розквіту. Саме тоді тут працювали найвидатніші вчені: Никифор Кантакузин — "доктор наук еллінських", представник Константинопольського патріарха в Україні, колишній викладач Краківської академії, доктор філософії та медицини; Ян Лятос — "славний математик та

астроном" [6]; Діонісій Раллі Палеолог — великий знавець грецької мови, вихованець Афанасівської колегії в Римі та багато інших.

Серед визначних учнів академії — гетьман Петро Конашевич Сагайдачний; архимандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький; визначний релігійний діяч, засновник скита Манявського Іов Княгиницький; видатний вчений,

Приміщення нової бібліотеки Національного університету "Острозька академія"

**Острозька Біблія 1581 р.
Факсимільне видання 1988 р.**

Луцька башта XVI-го століття в Острозі

філолог, письменник, єпископ Полоцький та Вітебський [Мелетій Смотрицький](#); ректор Києво-Могилянської академії [Ігнатій Оксентович Старушич](#); Київські митрополити [Іов Борецький](#) та [Ісає Косинський](#); найталановитіший письменник-полеміст XVII ст. [Іван Вишенський](#).

Протягом 60-річного існування Острозької академії (1576—1636) за найскромнішими підрахунками її закінчило близько 500 осіб. Вихованці академії ставали вчителями, літераторами, друкарями, проповідниками. Національно-визвольний рух в Україні отримав значний загін культурно-пропагандистських діячів. Школи, які засновували або реорганізовували вихованці академії, відігравали вагомий роль у поширенні освіти серед народу та в підготовці наступного покоління просвітителів України.

З діячами Острозької академії плідно співпрацював друкар Іван Федорович (Федоров). Сумісними зусиллями друкаря та острозьких науковців були, як відомо, видані "Буквар" та перша в Україні греко-слов'янська "Читанка" (1578 р.), перша в Україні "Книга Нового завета..." (1580), яка призначалася не для церкви, а для школи та домашнього вжитку, перший алфавітно-предметний покажчик до "Книги Нового завета", складений учителем Тимофієм Михайловичем — "Събраніе вещей нужнейших..." (1580), перший церковно-поетичний календар, відомий у сучасній науковій літературі під назвою "Хронологія Андрія

Римші" (1581), і, нарешті, перша в світовому друкарстві повна православна Біблія, надрукована церковнослов'янською мовою (1581). Видання "Книги Нового завета" та Біблії перетворило Острог на найвизначніший центр духовної культури України.

Особливо вагомого значення набуло видання в академії творів видатних богословів та філософів — книг "О постничестві" Св. Василя Великого, "Маргарита" Св. Іоанна Златоуста, "Посланы" Максима Грека. Сумісними зусиллями вчителів та учнів академії в Острозі було видано низку церковних книг: "Номоканон, или Книга церковных правил..." (1593), "Патерик, или Отечник Печерский" (1597), збірник "Правило истинного живота христіанского" (1598), "Часослов" (1598, 1602), "Октоїх" (1604), "Молитовник" (Требник) (1606), "Часослов з місяцесловом" (1612). Всі вони відіграли значну роль у підтримці православної церкви. Особливе значення мало видання "Октоїха" (Осьмигласника), оскільки до 1604 р. в Україні ця важлива літургійна книга ще не друкувалася. Тексти пісень для "Октоїха" були перекладені з грецького оригіналу.

У найтяжчий період для православної церкви, коли готувалася і була прийнята Берестейська унія, в Острозькій академії були створені та надруковані такі шедеври полемічної літератури, як "Ключ царства небесного" Г. Смотрицького (1587), "Книга о единой истинной православной вере" В. Суразького (1588), "Извещение краткое о латинских прелестях" І. Княгиницького (?) (1593),

Ікона "Святий Дмитрій" XVIII століття. Збірка іконопису Острозької академії

Портрет княжни Гальськи Острозької з дарчою грамотою 1583 р. на Острозьку академію

"Апокрисис албо отповедь на книжки о соборе берестейском" Христофора Філалета (1598—1599), збірник "Книжиця в 10 розділах", десятим розділом якої було послання видатного українського письменника-полеміста Івана Вишенського "Благочестивому господарю Василю, княжати Острозкому, а всем православным христіанам Малое Россіи... от святое афонское горы скитствующих" (1598), вищезгадані "Отпись на листъ... Ипатія Володимирскаго і Берестейскаго епископа..." (1598) та відповідь "На другий лист Ипатія епископа до... княжати Константина..." (1599), написані невідомим спудеєм, що назвав себе "Кліриком Острозким".

У Дерманському монастирі, розташованому недалеко від Острога, **В. Мающицьким** (Суразьким) був написаний "Діалог або розмова папезника з православним" (1603), надруковані полемічні твори Александрійського патріарха Мелетія Пігаса: "Діаолог альбо розмова о православной вере... светло сіяющему князю Костянтину Василеву Острожскому" та "Листъ... Іпатею Потю, епископу Володимирському о отступлении его..." (1605), перекладений з грецької мови колишнім вихованцем академії Іовом Борецьким.

Полемічні праці острозьких просвітителів відіграли неоціненну роль у відстоюванні прав східної церкви, були дієвою зброєю в ідеологічній боротьбі того часу, ідейно готували національно-визвольну війну 1648—1654 рр. Невдовзі перо полеміста поступилося перед козацькою шаблею, боротьба набула зовсім інших форм.

Занепад Острозької академії після смерті К.-В. Острозького (1608 р.) та остаточна ліквідація академії онукою князя Анною-Алоїзою Ходкевич у 1636 року були значною мірою результатом діяльності єзуїтів, які близько п'ятдесяти років займались "наверненням зі схизми" родини Острозьких.

Щоб мати вагому підставу для закриття академії, княгиня Анна-Алоїза Ходкевич спровокувала виступ острозьких міщан. У пасхальну ніч 1636 р., профануючи батьківське поховання, вона разом з єзуїтами перенесла труну з тілом князя Олександра з Богоявленської церкви до костюлу, де єзуїти перехрестили князя, що помер 33 роки тому, на католика. Не дочекавшись сподіваного вибуху протесту, княгиня під час хресного ходу, коли міщани йшли з Богоявленського собору до церкви Воскресіння Христового, "каретою, шістьма коньми, наїхала на тот гмін людей. На мосту прудко женучи, бичем затинаючи по людех. Коньми потрунила людей, а інії з мосту попадали в ріку" [7]. Цього вже міщани знести не могли, стався вибух народного гніву, якого домагалась Анна-Алоїза. Після сутички міщан із шляхетським оточенням княгині відбувся суд над багатьма острожанами, яких піддали тортурам. Суд ухвалив введення унії на Острожчині; в Острозі було закрито три православних церкви; з Острозького повіту вислано 100 православних священників.

Невдовзі була остаточно закрита академія і ліквідований весь культурно-ідеологічний центр у Острозі. Історія Острозької слов'яно-греко-латинської академії на цьому завершилась...

Картинна галерея музею Національного університету "Острозька академія"

**Вид на Свято-Воскресенську церкву і Острозьку академію
(макет стародавнього Острога з експозиції краєзнавчого музею)**

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років на гребні великого національного піднесення, коли Україна боролася за незалежність, постало питання про відродження першої української вищої школи. Ініціатором відродження академії став відомий краєзнавець, вчитель історії, письменник, громадський діяч Петро Андрухов — засновник та керівник науково-краєзнавчого товариства "Спадщина", яке відіграло вагомий роль у відродженні культурного надбання нашого краю.

Ініціативу П. З. Андрухова підтримали уродженець Острога, доктор історичних наук Микола Ковальський, мер міста Микола Грищук та вся інтелігенція міста Острога.

Значний внесок у справу відродження академії зробили представник Президента в Острозькому районі Олексій Мартинюк; віце-прем'єр-міністр України з гуманітарних питань (у той час), директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України академік Микола Жулинський; ректор Національного університету "Києво-Могилянська академія" В'ячеслав Брюховецький, заступник

міністра освіти Віталій Бабак, радник Президента з питань території Віталій Руденко.

Особиста підтримка цих людей прискорила процес підписання 12 квітня 1994 р. Указу Президента України Л. М. Кравчука "Про заснування Острозького вищого колегіуму".

Після 360-річного забуття Острозька академія була відроджена і розпочалась нова сторінка її історії. 5 червня 1996 р. був оприлюднений Указ Президента Л. Д. Кучми "Про перейменування Острозького колегіуму в академію". Вищому навчальному закладу в Острозі була повернута його історична назва.

22 січня 2000 р. Указом Президента Л. Д. Кучми Острозькій Академії був наданий статус університету, а 30 жовтня 2000 р. — статус Національного університету. 24 серпня 2003 р. був прийнятий ще один Указ, згідно з яким Острозька академія знаходиться під особистим патронатом Президента України та підпорядковується Кабінету Міністрів України.

**Ігор Демидович Пасічник, професор,
ректор Національного університету
“Острозька академія”**

Сьогодні Національний університет “Острозька академія” — один із кращих навчальних закладів України. Уже 12 років її очолює доктор психології, професор Ігор Демидович Пасічник. Всі факультети та відділи академії акредитовані за найвищим — четвертим рівнем акредитації. В університеті навчається близько 1 500 студентів на стаціонарі, 700 — на заочному відділенні, 100 — на підготовчому. Працює 15 кафедр та 5 факультетів: гуманітарний, економічний, правничий, іноземних мов та політико-інформаційного менеджменту. На них готують фахівців з історії, культурології, філософії, релігієзнавства, богослов'я, української філології, політології, психології, документознавства та інформатики, іноземних мов, економіки, економічної кібернетики, правознавства.

Створена потужна матеріально-технічна база навчання, діють найсучасніші комп'ютерні класи, лінгфонні кабінети, оснащені сучасною цифровою мультимедійною апаратурою, ресурсний центр вивчення іноземних мов.

У 2001 р. до 425-річчя Острозької академії було збудовано містечко — 14 комфортабельних

Під час відкриття Другої Міжнародної конференції “Українська діаспора. Проблеми дослідження” (Національний університет “Острозька академія”, 21 — 23 травня 2006 р.).

Зліва направо: академік НАН України Ярослав Яцків; іноземний член НАН України, голова НТШ у Словаччині Микола Мушинка; доктор філософії президент Асоціації українознавців Італії Джіованна Броджі; доктор псих. наук, професор, ректор НУ “Острозька академія” Ігор Пасічник; професор Кентського державного університету, президент Української американської асоціації університетських професорів Любомир Винар та докт. філос. наук, професор, проректор з наукової роботи НУ “Острозька академія” Петро Кралюк

Конференц-зал Національного університету "Острозька академія"

котеджів для професури академії; у 2006 р. завершилось будівництво нового приміщення Наукової бібліотеки.

При академії діє наукове студентське товариство "Академік" та наукове студентське товариство істориків імені М. Оглобліна, Інститут діаспори (директор — Алла Атаманенко), Центр вивчення спадщини Острозької академії, культурно-мистецький центр. Створено великий спортивний комплекс, який включає стадіон, спортивний зал площею 200 м², тренажерний зал, спортивні площадки, тенісні корти.

Наукові дослідження студентів та викладачів в галузях історії, культурології, політології, правознавства, економіки, лінгвістики, літератури та ін.

публікуються в збірниках "Наукові записки", котрі видає кожна кафедра. Найбільш фундаментальними виданнями академії є енциклопедичне видання "Острозька академія XVI—XVII ст." (1998) та збірник "Острозькі просвітники XVI—XX століття" (2000).

За досягнуті успіхи Острозька академія була нагороджена Міжнародним призом "За якість", який урочисто був вручений 22 березня 1999 р. у Парижі ректору І. Д. Пасічнику як знак міжнародного визнання академії.

Як і 400 років тому, так і нині Острозька академія є символом української культури, справжнім джерелом просвіти народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ісаєвич Я.Д.** Острозька академія як "слов'яно-греко-латинський" заклад. // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції "Острог на порозі 900-річчя". — Сокаль, 1993. — С. 56—57.
2. **Халецький О.В.** Острог як центр культурного універсалізму XVI ст. в Україні. // Матеріали I—III науково-краєзнавчих конференцій "Острог на порозі 900-річчя". — Сокаль, 1992. — С. 86.
3. **Ісаєвич Я.Д.** Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. — Львів, 1983. — С. 67.
4. **Халецький О.В.** Волинські Афіни. // Зоря комунізму (Острог). — 1 липня 1976 р. — С. 4.
5. **Пасічник І.Д. Герасим Смотрицький.** // Острозькі просвітники XVI—XX ст. — Острог, 2000. — С. 44.
6. **Шпізель Р.С. Ян Лятош (Лятос).** // Острозькі просвітники XVI—XX ст. — Острог, 2000. — С. 61.
7. **Бевзо О.А.** Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавчі дослідження. — К., 1971. — С. 115, 137—138.